

A legkevesebb szabályzás

The best government is that which governs least („A legjobb kormányzás az, amelyik a legkevesbé kormányoz”) – tartja egy angol mondás. Eredete vitatott, de mindenképpen hajósnépre vall: a vitorlás hajó akkor fut optimálisan, ha nem kormánylapáttal tartják irányban. Több-kevesebb áttétellel érvényes lehet ez a helyesírási szabályokra is. Vegyünk szemügyre két példát, ahol kevesebb szabályzás talán több lett volna.

Kisbetű, nagybetű, kötőjel

Olvassuk, hogy *A magyar helyesírás szabályai* (11. kiadás, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984, 2000; a továbbiakban AkH) a földrajzi nevek írását, beleértve az *-i* képzős származékok írását is, nem kevesebb, mint 8 oldalon (!) tárgyalja (Nádasdy Ádám: *Ízlések és szabályok*. Magvető Kiadó, Budapest, 2003, 106). Mivel „az esetek szinte végtelen nagy száma végeredményben csupán két faktor, a nagybetűs írás és a kötőjel variálására vezethető vissza”, a szerző ehelyett egy-két alapelvet javasol, például: „rövid, egyszerű nevekhez közvetlenül ragasszuk az *-i*-t, s akkor kisbetűvel kezdjük, egyébként meg ragasszuk kötőjellel, és hagyjuk a nevet változatlanul”. Eddig a praktikus javaslat. Mindössze egy kiegészítés merülhet fel: az *-i*-t csak rövid, egyszerű, amellet közismert nevek után célszerű közvetlenül ragasztani (illetve *-i* végződés esetén mellőzni). Míg a *szegedi paprika* és az *almádi nyaralás* hallatán, olvastán mindenkinek beugrik *Szeged* és *Almádi*, addig a *gori fuvar* vagy a *bori szállítmány* hallatán, olvastán keveseknek *Gori* és *Bor*. Külkereskedelmi levelezők ilyenkor felülírják a szabályt, és kötőjeles *-i* végződést írnak: **bor-i* és **gori-i*, sőt **Bor-i* és **Gori-i*. Az *-i* képzős származékok kis- vagy nagybetűs írása külön téma. Egységes kezelésük már akkor sérül, amikor *New York-i földalattit*, *San Franciscó-i földrengést*, de *kál-kápolnai állomást*, *lengyel magas-tátrai síelést* stb. írunk. (Hol kisbetűs, hol nagybetűs a tulajdonnévből képzett melléknév.) Egyszerűbb és elegánsabb lenne – a borotvaéles elmét igénylő elemzéseket mellőzve – az alapszót a személy-

nevek mintájára, ld. *Bethlen István-i*, *Szabó Dezső-i* stb. változatlanul hagyni, és ily módon *San Francisco* és *San Franciscó-i* mintájára egy állandó írásképet rögzíteni: *San Marino Köztársaság* és **San Marino Köztársaság-i*, *lengyel Magas-Tátra* és **lengyel Magas-Tátra-i*, *Kál-Kápolna* és **Kál-Kápolna-i* stb.

Elválasztás, hasonulás

Az elválasztásról rögvest leszögezhetjük, hogy jelentősége a szövegszerkesztő programok terjedésével folyamatosan csökken, nemcsak a magánlevelezés, de az elektronikus sajtó is tudatosan mellőzi. Szavak elválasztására természetesen szükség lehet, de arra már aligha, hogy ezt a marginális kérdést az AkH több mint 6 oldalon (!) tárgyalja. Ez a terjedelmes szabályzás két alapelven nyugszik, az egyik – alapformákban és toldalékos alakokban! – a szótagolás szerinti elválasztás, a másik az összetett szavak alkotóelemek szerinti elválasztása. A két alapelv összetett szavakban egymást kizárhatja, mivel a szótaghatárok nem mindig esnek egybe az alkotóelemek határaival. Ha az alkotóelemek határán választunk el, *vas-út*, *rend-őr*, *csak-is* stb. módon, akkor nem a szótagolási szabály szerint járunk el, ha pedig szótagolás szerint, pl. **va-sút*, **ren-dőr*, **csa-kis* stb., akkor az alkotóelemek határát hagyjuk figyelmen kívül. És az alakulatok határának felismerése sem mindig nyilvánvaló. Hogy mennyire nem, az világosan kiderül az engedményből, amit a szabályzat az idegen szavak elválasztására tesz, ha az összetételek „a magyarban nem önálló létű elemből keletkeztek”. Ezeket nem tekinti összetételeknek, és a magyar szótagolás szabályai szerint választja el: *demok-rata*, *inf-láció*, *komp-resz-szor*, *prog-ram*, *Belg-rád*, *Zág-ráb* stb. (231). Ha viszont az egyik elem a magyarban is önálló szó, „akkor az alakulat összetett voltára általában tekintettel vagyunk”, és a találkozás helyén választunk el, pl. *inter-akció*, *transz-urán*, *proto-plazma* stb. De megengedi a *tranz-akció* vagy *tran-zakció*, *para-frázis* vagy *paraf-rázis* stb. megoldásokat

is, „ha az ilyen alakulatok összetettsége a mai átlagos magyar nyelvérzék számára kevésbé nyilvánvaló”. Kétség esetén pedig tanácsos (sic!) a szavakat máshol megszakítani, pl. *in-terakció* vagy *interak-ció* (237). Kérdés csak az, hogy az összetétel helye kinek nyilvánvaló, és kinek nem.

A magyar helyesírás, mint tudjuk, a hagyományos (tradicionalis), a kiejtés szerinti (fonetikus) és a szóelemző (etimologikus) írásmód elvére épül. Azt várnánk, hogy az utóbbi, a magyar agglutináló nyelv lévén, a toldalékok illesztésénél is feltétlenül érvényesül. Nem ez a helyzet, a szabályzás nincs tekintettel az alapforma és a toldalék határára, a toldalékos alakokat is szótagolás szerint rendeli elválasztani: pl. *bron-zot, pén-zért, töl-gyes* stb. Mint a példák mutatják, ez az eljárás az alapforma írásképeinek megbontásával jár, és olyan írásképet eredményez, ami csak elválasztáskor áll elő, soha máskor: *meny-nyei, gály-lyak, megy-gyes, könny-nyes* stb. Még zavaróbb hagyományos vagy idegen írásmódú tulajdonnevek esetében: *Tallin-nig, Churchill-lig, Szél-lért, Pap-pot, Kis-sék, Antal-lék* stb. Kegyes csalás is van a dologban, mivel a szóvégi kettőzött mássalhangzók nem hosszúak. Röviden ejtjük őket, mint azokat, amelyek nincsenek kettőzve: *Szé-lért, Pa-pot, Ki-sék, Anta-lék* stb.

Ehelyett egyszerű és elegáns lenne a szótagolás szerinti elválasztás általános érvényességét preferálni, azzal a kiegészítéssel, hogy összetétel alkotóelemeinek határán, valamint alapforma és toldalék határán való elválasztás is indokolt lehet. De tulajdonnevek esetében csak az utóbbi: **Tallinn-ig, *Churchill-ig, *Széll-ért, *Papp-ot, *Kiss-ék, *Antall-ék* stb.

Az elválasztás mellett a legtöbb fölösleges gondot a teljes hasonulás okozza, különösen akkor, ha a kettő együtt jelentkezik, mivel itt keveredik az etimologikus és a fonetikus elv. És ennek következménye a helyesírás egy másik hosszú és szükségtelenül bonyolult fejezete. Legfeltűnőbb ez a *-val, -vel* és a *-vá, -vé* ragok esetében. Könnyen ellenőrizhető, hogy a *v-f* mássalhangzópár zöngés *v* tagja csak félig vesz részt a rész-

leges hasonulásban: visszafelé ható módon (regresszíve) hasonul, lásd *bűvkör, szívtelen* stb. (ejtsd: *bűfkör, szíftelen*), de maga nem hasonít, még a határozói igenév *-va, -ve* ragja esetében sem, lásd *lopva, értve* stb. (nincs **lobva, *érdve*). Ellenben a *-val, -vel* és a *-vá, -vé* ragok *v*-je előreható módon (progresszíve) teljesen hasonul mássalhangzók után, vagyis eltérő módon viselkedik, és ennek eredményét, a teljes hasonulást, ez esetben a fonetikus elvnek engedve, a helyesírás jelöli.

És ennek következménye a helyesírás jó néhány nehézsége: *kénnyel, könnyel* stb. elválasztása után, azaz *kény-nyel, könny-nyel* alapján nem az alapszót kapjuk vissza; az utónevet sem *Marcellal, Mariannal* stb. elválasztása után, azaz *Marcel-lel, Marian-nal* stb. alapján (lásd *Jankovics Marcell, Marcel Proust*); a *Dietrichhel, Meredithszel, Heathszel* alakok pedig szükségszerűen hamis hasonulásokat mutatnak. (Mindez érvényes a *-vá, -vé* ragokra is, mivel ugyanúgy hasonulnak.) Feltehetjük a kérdést: megéri-e? Hiszen a helyesírás, ott az etimologikus elvnek engedve, nem jelöli a *t, d, n* és *l* végű alapszók és a – szintén progresszíve hasonuló – *j*-vel kezdődő birtokos személyjelek, illetve igeragok összeolvadását sem, lásd *kertje, hídja, kínja, bálja* (ejtsd: *kertye, híggya, kinnya, bájja*), illetve *irtja, adja, kenje, vélje* (ejtsd: *irtya, aggya, kennye, véjje*). Az elválasztás így problémamentes, mivel ezeket az alakokat csak a változatlan alapforma és a toldalék határán lehet elválasztani: *kert-je, híd-ja* stb. Hagyományos írásbeliséggel rendelkező nyelvek helyesírását természetesen nem szerencsés bolygatni, de tagadni sem lehet, hogy a *-val, -vel* és a *-vá, -vé* ragok változtatás nélküli illesztése egy csapásra kiiktatná a szabályzás vargabetűit: *vényvel, gallyval, Vassval, Kodályval, Kossuthval, Bachval* stb. Az pedig magától értődik, hogy eltüntetné az elválasztás összes problémáját is, mivel itt is csak alapforma és toldalék határán lehetne elválasztani.

AMBRUS L. FERENC

Minden olyan elmélet, amely abból a feltevésből indul ki, hogy az emberek egyenlők, vagy egyformáknak kell lenniök, természetellenes, és ezért végrehajthatatlan.

(Henry Ford, 1922)